

Az *engem(et)* és a *tégéd(et)* g-jének rejtélyéről

HONTI László

Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest
Nyelvtudományi Intézet, Budapest

E kis írásban a személyes névmások három kérdésével foglalkozom röviden: (1) a tárgyrag nélküli és a tárgyragos akkuzatívuszi formák (*engem* ~ *engemet*, *tégéd* ~ *tégédet*) létrejöttének relatív kronológiájával és (2) ezen alakok g elemének nyelvtörténeti forrásával, (3) továbbá kitérek arra, miért alanyi ragozású az ige, ha az említett névmások képezik a mondat tárgyát.¹

1. Az uráli nyelvek ősi akkuzatívuszragjaként az *-m szerepel ismeretanyagunkban, amely ragot a magyar nem őrizte meg. Az én ismereteim szerint ez a tárgyrag a nem személyes névmási paradigma eleme volt, míg a személyes névmások tárgyragja a *-t volt (ennek a kérdésnek külön tanulmányt szentelek). Az *-m nyomtalanul eltűnt a magyarból, a *-t viszont általános tárgyragként él anyanyelvünkben. Lehetségesnek vélem mégis, hogy a magyar nyelv is kínálhat a hajdani *-m tárgyrag melletti (indirekt) érvet. Ebbéli nyomozásomat azzal alapozom meg, hogy ismertetem a kérdéskörrel kapcsolatos legfontosabb nézeteket.

„A tárgyesetben először a megfelelő birtokos személyragokat veszi fel a névmás; ennyi elég is lehetett a tárgy kifejezésére: *engem*, *téged*; a -t tárgyrag kitétele nyilván későbbi, a főnevek analógiájára vált egyes személyekben kötelezővé: *minket*, *titeket*” (Berrár 1967: 207). Ezt a nézetet csak azért idézem, mert közvetlenül igényli a „miért?” és a „hogyan?” kérdésre adandó választ.

Korompay szólt a Sg1. és a Sg2. személyes névmások és az ilyen birtokos személyjeleket tartalmazó főnevek alternatív „Px + -∅” ~ „Px + -t” akkuzatív-

¹ Bonyolult problémáról lévén szó, több nézettel kell foglalkoznom, ezért a hitelesség végett viszonylag sokat idézek.

vuszáról: „A »*Veszem a nyila*«, »*Látom a fia*d« típus minden bizonnyal igen régi. A kettő közül az utóbbit tudjuk nehézség nélkül megmagyarázni: mivel az E/2. birtokos személyjel és a *-t* tárgyrag az ősmagyar kor legelején alakilag egybeesett (sőt, eredetbeli kapcsolat is volt közöttük [...]), a birtokos személyjel önmagában is alkalmas volt arra, hogy mindkét funkciót magába sűrítse. E jelenség párja számos rokon nyelvben föllelhető: ahol az uráli **-m* accusativusrag megőrződött, ott az E/1. birtokos személyjeles alak legtöbbször ragtalan formában is jelölheti a tárgyat. – Jóval kevésbé világos a magyar *-m* birtokos személyjel effajta használatának a háttere. Az előbbihez hasonló magyarázat itt is kínálkozik, csak áttételes módon: amennyiben a *-t* tárgyrag az *-m* accusativusragot váltotta fel, a korábbi időszakból mintegy átöröklődhetett az *-m* morféma funkciósűrítő értéke, s ez reliktumként akkor is fennmaradhatott, amikor maga az *-m* tárgyragként már kiszorult a használatból. Ez esetben az E/1. és az E/2. alak azonos viselkedését lényegében azonos (csak más-más időszakban ható) funkcionális ok idézte elő. – Végül korántsem hagyható figyelmen kívül az analógia szerepe sem: e vonatkozásban számolnunk kell egyrészt az E/1. és az E/2. alak egymásra hatásával; másrészt az *engem*, *téged* névmások közös alakító hatásával, melyek saját paradigmájukban épp olyan különállást mutatnak, mint főnévi megfelelőik, azzal a különbséggel, hogy kizárólag tárgyra utalnak, mégpedig ragtalan formában” (Korompay 1991: 286–287, kiemelés az eredetiben, H. L.). – Megjegyzéseim: (a) A *-t* tárgyragnak semmi köze sincs a Sg2. személyű névmáshoz, ezek közt tehát *n i n c s e n* eredetbeli kapcsolat, (b) az én ismereteim szerint csak a *vogul* és a *cseremiszt* olyan rokon nyelvünk, amely megőrizte az **-m* tárgyragot, és amelyben az akkusativuszi funkciójú Sg1. (és egyéb) személyű birtokos személyjeles főnév állhat *-m* tárgyrag nélkül is (ld. ebben a pontban alább, a *cseremiszt* illetően ld. Alhoniemi 1970: 10), (c) Korompayval egyetértve én is vallom, hogy lehetséges ugyan, hogy az *-m* Sg1. birtokos személyjel „megörökölte” a vele egykor homofon **-m* tárgyrag funkcióját is, de ugyanilyen fontosságúnak tűnik az is, hogy az *engem* és a *téged*, valamint a Sg1. és a Sg2. birtokos személyjeles főnévi alakok, pl. a *kezem* és a *kezéd* kölcsönösen befolyásolhatták egymást morfoszintaktikailag.

G. Varga szerint „A tárgyragnak az *engem*, *téged* névmásokhoz való kapcsolódása feltehetően a *házam* > *házam* ~ *házamat* fejlődéssel párhuzamosan indult meg és terjedt el: *engem* > *engem* ~ *engemet*, *téged* > *téged* ~ *tégedet*. Csakhogy a *házam* szóalak esetén kényszerűbb az esetrag kitétele, anélkül mondatrészi értéke csak szövegelemzéssel válik világossá (alany, tárgy vagy birtokos jelző), az *engem*, *téged* csakis tárgy lehet, így a *-t* ragos alak jellegét

tekintve funkcionálisan azonos elemek ismétlése” (G. Varga 1992: 465, 467;² részben hasonlóan Helimszkij 1982: 94), vagyis tulajdonképpen pleonazmusról van szó, ha ezeket a személyes névmási alakokat tárgyraggal látjuk el. A szerző logikusan érvel, de mégsem lehet a *házam* ~ *házamat* párhuzammal bizonyítani az *engĚm* > *engĚm* ~ *engĚmet*, *tĚgĚd* > *tĚgĚd* ~ *tĚgĚdet* fejleményt, mert – szerintem – a *-t* tárgyrag eredetileg a személyes névmások eszköztárának része volt, tehát én csak azt látom valószínűnek, hogy a személyes névmási tárgyrag indukálta a főnév ragozásának a *-t* raggal való kiégszülését.

Kulonen (1993: 77) is felteszi azt a sokakat foglalkoztató kérdést, miképpen lehetséges az, hogy vannak a magyarban *-t* tárgyrag nélküli, de akkuzatívuszi funkciójú birtokos személyjeles személyes névmási alakok. Feltevése szerint a birtokos személyjeles Sg1. és Sg2. személyű névmások tárgyrag nélküliek lehettek eredetileg, vagyis *eng-Ěm*, *tĚg-Ěd*, amit a megfelelő vogul alakok is mutatnak, pl. *ān-əm* ’engem’, *naŋ-ən* ’téged’, és esetleg többes számban is ez lehetett a helyezet: **mink*, **titek*, vö. vog. *mān-əw* ’minket (∞)’, *nān-ān* ’titeket (∞)’; a *-t* tárgyrag pedig fakultative csatlakozhatott a személyes névmásokhoz, majd analógiásan más birtokos személyjeles alakokban, tehát a főnévekben is megjelent. De vajon miért csak az egyes számú alakokban? Ennek az lehetett az oka, hogy az egyes számbeli személyes névmási (birtokos személyjeles) alakok sokkal gyakoribbak, mint a többes számbeliek (Kulonen 1993: 78–79). Ezzel az érveléssel egyet is értek egy kis megszorítással: Kulonen (1993: 74–76) szerint is meglehetősen a (finnugor) alapnyelvben a személyes névmási **-t* tárgyrag is, tehát az ugor kori nyelvélapotban alternatív *eng-Ěm* ~ *eng-Ěm-et*, *tĚg-Ěd* ~ *tĚg-Ěd-et* típusú tárgyi funkciójú alakok lehettek; az egyes számbeli személyes névmási (birtokos személyjeles) alakok tárgyi funkcióban sokkal általánosabbak, mint a többes számbeliek (Kulonen 1993: 78–79), ez magyarázhatja azt, hogy az *eng-Ěm* és

² Kísértetiesen hasonló Wickman nézete, bár ő nem utalt a magyar viszonyokra: „The singular of the possessive declension had the accusative suffix *m* in Primitive Uralic, and it was placed before the possessive suffix. In the 1st person (singular, dual, plural) the possessive suffix began with an *m*, and the *m* of the accusative ending was fused together with the *m* of the possessive suffix into a single *m* already in Primitive Uralic, so that there was no distinction between the nominative and the accusative in the 1st person” (Wickman 1955: 148). Kivételesen azonban előfordul, hogy a személyes névmás funkciója is csak szövegelemzéssel fejthető meg: „Склонение личных местоимений в нганасанском языке по существу отсутствует. В именительном, родительном и винительном падежах выступает одна и та же форма, значение которой уточняется лишь контекстом” (Туресценко 1966: 427, 1979: 163).

a *tég-éd* sokkal gyakoribb használatúak, mint a *bennünk* és a *benneték* (mutatis mutandis ugyanez vonatkozik az 1. és 2. személyű birtokos személyjeles főnévi tárgyra is, pl. *nézed a házam, látom a házad ~ nézed a házunk, látom a házatok*).

2. Helimzskij (1982: 93–94) szerint a magyar Sg1. és Sg2. személyes névmások akkuzatívuszi alakjának előzménye teljesen analóg az összamojéd alakokkal. Helimzskijnél a Sg2. **tękentı* a ma. *téged* kiinduló alakja, és ez a **tękentı* talán úgy jöhetett létre, hogy a Sg2. **tęn* személyes névmásból és a **ki(t)ntę* hangalakú egységből állt össze, amelyben a *-tę* a Sg2. személyű birtokos személyjel, de Helimzskij az *-n*-re nem adott magyarázatot. Helimzskij itt alighanem az ún. szabályos hangtörténet csapdájába eshetett bele (amelyet más összefüggésben kifogásolt, ld. alább a (4) pontban), ti. **nt > d* változást posztulált – miközben nem számolt el azzal, mi az ő **ki(t)ntę* rekonstrukciójában az **n*; a **-t*-ből származó Sg2. birtokos személyjel *-d*-ként másmódon szabályos, mint hagyományos hangtörténeti ismereteink indokolnák, ld. Honti 2020b: 69–75; helyesen tehát: korai ősm. Sg1. **ämękem*, Sg2. **teęket* > kései ősm. Sg1. **ämęgem*, Sg2. **teged* > óma. Sg1. *emgēm ~ engēm*, Sg2. *tégęd*. Helimzskij Farkasra (1956: 254) hivatkozik, aki így rekonstruálta névmási formáink elődjét: **e-me-n-ke-m* (> *engem*), **te-n-ke-d* (> *téged*),³ amely alakokban Farkas szerint **-ke-* névmási szuffixum (= képző?) van; ez valójában analóg az én rekonstrukciómakkal. Farkas (1956: 254–255) a Liimola (1944: 20–23) közölte vogul névmásnyomatékosító *-k*-ra hivatkozik. Az ősmagyarban a Sg1. névmás ragozási töve **äm(ęn-)* hangalakú lehetett, vö. ősvog. **äm(än-)* (Honti 2010–2011: 48). Csak úgy tudom elképzelni, hogy az ősm. **ämęn-* névmástőhöz csatlakozott a nyomatékosító **-kę-* a Sg1. birtokos személyjellel kiegészülve: **ämęn-kę-m* (= **ämękēm > *ämęgēm > *ämgēm ≥ *ängēm > *ämgēm ~ *ängēm = emgēm ~ engēm*). A Guary-kódex közli ezt az érdekes és fontos adatot: *emgęmet* 'engemet' (TESz 1: 765a), amely az előző mondatban leírt változás-sorba tökéletesen beleillik, igazolja is azt, Helimzskij (1982: 89) hivatkozik is rá, mégpedig okkal. A kódexben az *emgęmet* egy, az *engęmet* és az *engęm* is egy-egy alkalommal fordul elő (ld. Jakab – Kiss 1994: 77). A GuaryK adatán kívül még néhány hasonló is került a szemem elé: *Emgem* (DöbrK 69), *emgem* (PéldK 58), *emgemeth* (KulcsK 4) (ld. Melich 1914: 53), *emgemeth* (RMNyE 3₂: 30) (ld. Kertész 1927: 32), *emgemet* (AporK 9) (ld. D. Bartha

³ A Sg2. személyben történt változás szerintem így hitelesebb: **ten-k...t >> tégęd*.

1980: 413). A legutóbbi adatot nem tartalmazza a Jakab – Kiss 1997, és Korompay azt közölte velem levélben, hogy D. Bartha tévedett.

Tapasztalatom szerint nyelvtörténeti szakirodalmunk igen óvatosan bánik az *emqmet* adattal: a TESz előtti szakirodalom szinte egyáltalán nem foglalkozik vele, a TESz egyszerűen csak idézi, és nem kommentálja, Benkő (1980: 219) az *engqmet* formát idézi a kódexből, de az *emqmet* alakot mellőzi; Sipos (1991) sem említi meg az *emqmet* alakot, az EWUng (1: 322a) mégis ilyen előzménnyel számol: **ēmgem...*⁴ A nyelvemlékek adatközlésében alaposan tájékozott Korompay Klárától kértem segítséget az általam felderített adatok megbízhatóságát illetően; két alkalommal (2021. III. 28.) is közölte véleményét levélben, amelynek lényege a GuaryK adatáról: „Én úgy érzem, hogy a »lábás betűk«-re jellemző kisiklásról lehet szó (vö. *n* és *m*, egymás helyett). Nem is szólva az anticipáció lehetőségéről: a szó későbbi *m* hangja talán már itt érezte a hatását”; továbbá: „A Melich által felsorolt négy-öt példa számomra azt jelzi, hogy esetleg léteztek ilyen alakok (túl azon, hogy másolói tévedések is lehetnek). Mellettük legalábbis százával lehetne idézni példákat a nyelvemlékekből a szabályos *engemet* alakra. Én ezeket venném alapul”. Összegezve ennek a nyelvemlékbeli kiruccanásnak a tanulságát: (a) Korompaynak az óvatosságra intő véleményét tiszteletben tartva mégis úgy gondolom, hogy az *emgēm*-típusú adatok aligha lehetnek légbőlkapottak, (b) az *engēm* előzménye bizonyosan ősma. **āmšn-kš-m* volt, a *tégēd* esetében pedig ősma. **ten-kš-t* lehetett a kiindulópont.

Következő észrevételem egy etimológiai elképzelés kritikája. Nem kis meglepetésemre a magyar szókincs eredetét vizsgáló legújabb szótáraink az *én* kapcsán egy meghökkentő alternatív ötlettel álltak elő: „Magyar fejlemény: az *ez* közelre mutató névmás *e* eleméből és az uráli **-n* névmásképzőből keletkezett... Az *engem* igen régi, valószínűleg még ősmagyar kori származék. Szóbelseji *-g* eleme névmásképző, amely az ugor **-ŋ* névmásképző megfelelője” (TESz 1: 765b). Ezen ötlet részletesebb előadása még meghökkentőbb vélekedést közöl: „Im Urung dürfte es eine Form **ēme*⁵

⁴ Az **ēmgem* rekonstrukció első szótagi magánhangzója két okból is hibás: (a) ha egyáltalán elfogadható lehetne az EWUng etimológiai ötlete, a közelre mutató *e*, *ez* névmásunk nyílt *e*-t tartalmaz, (b) „az *én* névmásban nyílt *ē* volt az ómagyarban, nem kétséges. A mellékjeles helyesírás eleinte világosan megkülönbözteti az *e*-féle magánhangzók nyílt vagy zárt voltát. A Müncheneri kódexben tömegével szerepel az *én* alak, amint azt Nyíri [1993] szótára mutatja” (Korompay levélbeli közlése). Ezzel szemben az MSzFE (1: 154–155) rekonstrukciója az *én* ismereteim szerint elfogadható: **emgēm* > *engēm*.

⁵ Ehhez vö. EWUng 1: 608b–609a.

’siehe da, ich!’ gegeben haben. Der Stammasl ist regelmäßig in Schwund geraten; vgl. auch im Wog (T) *äm* ’ich’. Es ist auch nicht auszuschließen, daß dieses zweite Glied evtl mit dem PssSfSg/1 *-m* identisch ist, mit der urspr Bed ’meine Anwesenheit hier’; majd ilyen változás történhetett: **ëmgem > ëngem*, amiben a *g* személyes névmási képző volt, az *m* pedig determináló Sg1. birtokos személyjel (EWUng 1: 321b–322a; az itt látható rekonstrukciómmal kapcsolatban ld. a 2. jegyzetet). Ennek az ötletnek tudományos értékét csak Juhász (1935, 1938) magyarázataihoz hasonlíthatom (ld. alább)...

Mindössze egy komoly probléma vár még megoldásra, mégpedig az, mi volt a névmástőhöz csatlakozott **-kš-* elem. Ismereteim szerint négyféle javaslat is született, amelyek olykor egymásba szövődtek.

(1) A legelső egészen Budenzig nyúlik vissza. A kezdetektől fogva valamiféle palato-veláris mássalhangzós névmásképzőt (*k-t* és/vagy *ŋ-t*) gyanítottak a *g* elődjeként (így UA 291, MUSz 194, 265, TMNy 129, 595, NyH⁷ 105, EtSz 1: 1553). Budenz (UA, MUSz) nyomatékosításra szolgáló rokon nyelvi elemekkel hozta összefüggésbe, pl.

vog. *-ki*, pl. Sg1. *ämki*, Sg2. *näñki*, birtokos személyjellel bővítve: *ämkim*, *näñkin* (UA 291),
mord. *-ka*, *-ke*, pl. *t’aka* ’eben dieser’: gen. *t’akin*, plur. nom. *nakt*, *nakitna* (vö. Keresztes 1990: 64),
déli lp. *tatek* ’derselbe’: *tätek*, *tähtek* (vö. még Possart 1840: 11, Halász 1885: 188, 189, 1891: 12, 13, 1901: 260).

Szinnyei (NyH⁷ 105) a cseremiszből is találni vélt nyomatékosító funkciójú *g* elemet: *tenge*, *tengelä* ’így’ (vö. *ti* ’ez’), *senge*, *sengelä* ’úgy’ (vö. *se-*: *sedä* ’az’), amit B. Lőrinczy (1953: 116) a legvalószínűbb megoldásnak hitt, de egyes szótárak (Szilasi 1901: 197, 248, Paasonen – Siro 1948: 109b, 151b–152a, Beke 2001: 2734ab, Moisio – Saarinen 2008: 622b–623a, 848b, 851b) szerint ezek inkább latívuszi alakok; továbbá a keleti cser. *-ak* és a nyugati cser. *-ok* (Bereczki 1990: 68) sem feltétlenül ősi nyomatékosító elemek; Bereczki (2002: 167) szerint ugyanis az *-ak* „minden nehézség nélkül összevethető az azonos funkciójú csuv. *-ax/-ex* nyomatékosító szócskával”, tehát jövevényelem lehet.

(2) „Más, de szintén nehezen elfogadható egyeztetéssel kísérletezik Juhász Jenő (UngJb. XV, 456),⁶ aki egy locativusi *-g*-vel azonosítja. Ez a felfogás azonban kevésbé valószínű, mellette komoly érv nem szól” (B. Lőrinczy

⁶ Juhász 1935: 454–456.

1953: 116). Juhász (1935) azt publikálta tehát, hogy a ma. *engem* és *téged* névmási alakok *g* lokatívuszragot tartalmaznak, és ezt a következőképpen vélte bebizonyítani: „Es ist möglich, daß *engemet*, *tégedet* das ursprünglichere ist, dafür spricht das zahlenmäßige Übergewicht des *engemet*, *tégedet*-Vorkommens und daß die älteste derartige Pronominalform aus der altungar. Marienklage bekannt ist und dort schon *engümet* vorhanden ist; aber es ist ebenfalls möglich, daß *engem*, *téged* das ursprünglichere ist, dafür spricht das schon auf den Streifen der Königsberger Bruchstücke vorkommende *tégüd*; *engemet*, *tégedet* sind also nur Ergebnisse einer Suffixhäufung wie *ötet*, *bennünket*, *benneteket* gegenüber den Formen *őt*, *bennünk*, *bennetek* und die *t*-Akkusativendung verbreitete sich vom Akkusativ der gemeinsamen Hauptwörter auf die Pronominalformen *engem* und *téged*. Die Frage der Ursprünglichkeit muß dennoch für die Formen *engem* und *téged* entschieden werden, weil, wenn neben *kertemet*, *kertedet*, *kertem*, *kerted* nicht nur 'meinen Garten', 'deinen Garten' bedeutet, sondern in erster Linie 'mein Garten, dein Garten', es dann unverständlich ist, daß neben *engemet* und *tégedet*, *engem* und *téged* nicht in erster Linie 'ich und du' bedeuten oder wenigstens warum *engem* und *téged* nicht auch die Bedeutung 'ich, du' haben" (Juhász 1935: 454). Juhász (1935: 456) szerint az *engem* és a *téged* *g* eleme eredetileg tehát lokatívuszrag volt, és ezek eredeti jelentése 'rajtam' és 'rajtad' volt, ehhez pedig a *bennünk(et)*, *bennetek(et)* ('in uns, in euch' → 'einige von uns, einige von euch' / 'uns alle, euch alle', i. m. 455) szolgálna párhuzamul. Az *engem(et)* és a *téged(et)*, ill. a lokatívuszi (tkp. inesszívuszi, H. L.) eredetű *bennünk(et)* és a *bennetek(et)* mellett alanyi ragozást használunk (i. m. 456), míg a tárgyi *kertünket* és *kerteteket* mellett tárgyas ragozást (ennek a jelenségnek a magyarázatát ld. alább, a 3. pontban). Juhász eme ötletének a tudományos értéke pontosan annyi, mint annak, hogy a magyar *-t* tárgyrág a lokatívusz *-t* ragjából származik (Juhász 1938).

(3) Helimszkij szerint a ma. *engēm*, *tégēd* *-g(ē)*- elemének eddigi etimológizálási kísérletei nem meggyőzők. Eleddig megpróbálták összekapcsolni a *-g(ē)*-t az obi-ugor személyes névmások *η* elemével, ami a hangtörténet szempontjából jogosult ugyan, de funkcionálisan nem stimmel, és főleg nem indokolja meg azt, miért szerepel a *g* a személyes névmások akkuzatívuszrában (Helimszkij 1982: 89–90). Teljesen igaza van. Úgy vélte, hogy a magyar formák forrásának kiderítésében a szamojéd nyelvek egy része (jurák, jenyiszeji, szelkup) segíthet. Ezekben a nyelvekben a személyes névmások akkuzatívusza szuppletív formájú a megfelelő személy számjelével és birtokos személyjelével összevetve (igaz, a szelkupban csak a két első személyben),

ezt az alakulatot fakultative megelőzheti a megfelelő személyes névmás nominatívusza teljes vagy csonkult alakban (Helimzskij 1982: 90–93).⁷

A felsorolt szamojéd nyelvekben Helimzskij szerint a személyes névmások akkuzatívusza (és esetleg a legtöbb függőeseti formája is) az alternative jelenlévő személyes névmás nominatívuszi alakjából és egy összam. **ki* vagy **kit* hangsorú szóból jött létre (Helimzskij 1982: 90–93), pl. Sg1. tundrai jur. *мань си'му* (Kuprijanova et al. 1957: 98, 1977: 115, 116), erdei jur. *šehēj* (Verbov 1973: 83), *mođi šiñi* (Prokofjev 1937b: 86), szelk. *mašip, mašim, šip, šim* (az első két adatban a *mat, man 'я'* egybeforrt a **ki* utódjával) (Prokofjev 1937c: 108); mindezt ld. Honti 2017: 110 (a jurák és a szelkup állapotot illetően ld. még Hajdú 1968/1982: 53, 143). Az összamojédban ilyen lehetett a személyes névmási tárgyi szerkezet: (*névmás +) **ki(t) + Px*, a konkrét formák pedig: Sg1. **(mān) ki(t)m(ə)*, Sg2. **(tān) ki(t)ntə*, míg az északi összamojédban ilyen lehetett az akkuzatívusz: Sg1. **sit-mi ~ *si-mi-t*, Sg2. **sit-tā*; ma a tavgiban és a kamaszban az akkuzatívusz megegyezik a nominatívusszal (Helimzskij 1982: 93). Helimzskij – megmagyarázandó a ma. -g-t – ezt az ötletet alkalmazta a magyarra is: a ma. *engem, téged* egyediek, bennük rekonstruálni lehet a **ki* elemet (Helimzskij 1982: 93–94), és szerinte a szamojédhoz hasonlóan így rekonstruálhatók az ősmagyar formák: Sg1. **äməñkim(ə)*, Sg2. **təñkintə*. A továbbiakban szabályos hangváltozás következett be: *ñk > g* (Helimzskij 1982: 94); a Sg2. **təñkintə* alakban lévő -n-t illetően ld. a 2. pont első bekezdését. Farkas (1956: 254) annyiból hasonló nézetet vallott, hogy -ke- névmásképzőt tett fel az *engem* és a *téged* előzményében (**e-me-n-ke-m, *te-n-ke-d*).

Magyarázatul hosszabban idézek egy korábbi írásomból: „Ennek a **ki* vagy **kit* (Helimzskij 1982: 93, 95) hangalakú összamojéd szónak a folytatói: jur. *šī'* 'Form, Bild' (vö. *šī'*³, JSWb 442–443), jeny. *šī'* (vö. *šī'* 'подобие, предвестник, сходное', Mikola 1995: 207/2406), szelk. *ši-* Pronominalstamm für Akkusativ (SelkWb 347/2428).⁸ Mindezek összamojéd **kit*¹ 'Ählichkeit, Bild' szóra mennek vissza (Janhunen 1977: 70–71). Amint maga Helimzskij (1982: 95) utalt rá, ehhez hasonló jelentésű szó a nyelvcsalád más tagjaiban is szert tett névmási funkcióra: **iče ~ *iše* 'Schatten; Schattensee' FU > pl. finn *itse* 'selbst', lapp N *ieš ~ jieš* 'himself, etc.', zürj. *ac-*: S P *acim* 'ich selbst' (UEW 1: 79), feltevése tehát megfelelő párhuzammal valószínű-

⁷ Szamojéd nyelvészeti kérdésekben több alkalommal is segítséget kértem Juha Janhunen kollégától, aki minden alkalommal készségesen adott kimerítő felvilágosítást; segítségét ezúton is hálásan köszönöm szépen.

⁸ Lehtisalo 1936: 442–443, Mikola 1995: 207/2406, Donner et al. 2004: 347/2428.

síthető. A Helimszkij által a szamojéd névmások függőeseti alakjainak másodlagos elemére adott magyarázatát szellemesnek, jónak tartom, de aligha jelent megoldást a *vogul és a magyar személyes névmások* ragozási töve hangalakjának problémájára. Ezt a javaslatot magyar és vogul szempontból csak akkor lehetne komolyan venni, (1) ha a **ki* vagy **kit* hangalakú összamojéd szónak lennének megfelelői finnugor oldalon, (2) és ha a vogul és a magyar névmástő nem lenne történetileg azonos módon magyarázható. A **ki* vagy **kit* hangalakú szóval kapcsolatos következő feltevését túl merésznek, sőt, alaptalannak kell minősítenem: »Таким образом, имеет место самодийско-правенгерская параллель (отчасти отраженная и в обско-угорских языках, см. далее), состоящая в использовании специфических по своей структуре форм аккузатива личных местоимений, содержащих супплетивную основу **ki*. Материальное совпадение целесообразно объяснять из урал. (общеурал.? восточноурал.?) **ki*, поскольку гипотеза о заимствовании повисает в воздухе за отсутствием данных о непосредственных правенгерско–самодийских контактах. Было бы, однако, неосторожным решительно утверждать, что элемент **ki* использовался в уральском праязыке (или в части его диалектов) именно в качестве супплетивной основы личных местоимений.⁹ Рассматриваемая ниже возможность этимологизации **ki* на уральском уровне... указывает скорее на исходность иной семантики и иных функций (в этом случае параллель может быть объяснена конвергентным процессом, обусловленным ареальными угорско–самодийскими связями). Напротив, принятие ностратической этимологии **ki* (достаточно спорной...) заставило бы усматривать в данной параллели архаизм, случайно сохранившийся именно в этих языках и устраненный во всех прочих языках – потомках прауральского под действием тенденции к унификации парадигм« (Helimszkij 1982: 95; én emeltem ki, H. L.). Alaptalannak látom mindezt a következő okok miatt: (1) A **ki* uráli vagy »keleti uráli«(?) esetleges létének ötlete pusztán spekuláció, amely holmi ősmagyar–(ős)szamojéd érintkezésnél alig valószínűbb, (2) a **ki*-nek az alapnyelvi személyes névmások szuppletív formájának létrehozásában betöltött esetleges szerepe ugyancsak pusztán spekuláció, (3) a nosztratikus hipotézisnek bármilyen hivatkozási formában való emlegetése nem segíthet nyelvtörténeti és nyelvhasználati problémáink megoldásában» (Honti 2017: 111–112).

⁹ Én emeltem ki, H. L.

Aikio finn-volgai adatokkal egészítette ki a Janhunen és Helmszkij feltette **kit* és általa **ket* 'shape, appearance, figure' alakban rekonstruált szamójéd szó családját: „As PS **ket* would regularly reflect either PU **keti* or **kesi*, it can be compared to the word **keti* 'skin, hide' which has reflexes in the westernmost branches of Uralic: MdE, M *ked* 'skin, hide', Finn *kesi* (*kete-*) 'thin skin' (cf. also the derivative *ket-tä-* 'to skin')” (Aikio 2006: 18). Koivulehto (1983: 119) azonban a finn szónak germán etimológiát ajánlott, de Aikio szerint: „In light of the Samoyed cognate **ket*, the loan etymology of Finn *kesi* can no longer be maintained” (Aikio 2006: 19).

Az UEW (1: 142–143) a FU **keðe*¹⁰ 'Haut, Fell, Leder, Schale' családjában a következő adatokat – köztük részben az Aikio által is említettek – sorolja föl: finn *kesi* 'Häutchen, Membran', *kese-* 'sich abschuppen', észt *kesi* 'leere Hülse', lapp T *katt* 'Fell', mord. E M *ked* 'Haut, Fell', ?[votj. *kił* 'Schuppen, Spreu', zürj. *kił* 'Kopfkeile, Schinn'], vog. KU *kāl'an: jālpəŋuj-k.*, LO *kol'na: pupak-k.* 'Bärenfell' stb. (UEW 1: 142–143).¹¹

A kérdőjeles permi szók a FU **kal'wə* 'Häutchen, Membran, Schuppe' családjába is beletartozhatnak, amelynek tagjai: finn *kalvo* 'dünne Haut', észt (dial.) *kale*, *kalu* 'Star (im Auge)', osztj. V *kāl'i* 'Grind, Ausschlag usw.', vog. T *khal'p: pəŋ-kh.*, So *χal'əp* 'die weiße Haut auf der Birkenrinde', ma. *hályog* 'Star, Augenstar' stb. (UEW 1: 121; ld. még Honti 2013: 70–71).

Ha az Aikio ajánlotta etimológia megállja a helyét, akkor a finnségi és a mordvin szók a következő szócsalád tagjai is lehetnek vagylagosan (az UEW rekonstrukciós eljárását követve): U **kete* 'dünne Haut'.

Tehát az itt felsorolt finnségi és mordvin szók tagjai lehetnek alternative mind a FU **keðe* 'Haut...', mind az U **kete* 'dünne Haut' szócsaládnak, a permi szók pedig vagy a FU **keðe* 'Haut...', vagy a FU **kal'wə* 'Häutchen...' leszármazottai, viszont az obi-ugor szók csak egy-egy szócsalád tagjaiként minősíthetők: FU **keðe* 'Haut...' > vog. KU *kāl'an*, ill. FU **kal'wə* 'Häutchen...' > osztj. V *kāl'i*, vog. T *khal'p*.

(4) Újabb etimológiai szótáraink is névmásképzővel egyeztetik a ma. *g-t*, egészen pontosan obi-ugor elemekkel: vogul *η*, *γ* és osztj. *η* (ld. *én* és *te* alatt: MSzFE 1: 154–155, 3: 621, TESz 1: 765b, 3: 869ab, UEW 1: 539,¹² EWUng

¹⁰ Az alapalak az én módosításom szerint: **keke* (vö. pl. Honti 2019: 75–79).

¹¹ A Kannisto-féle vogul szótárban (K-WWb 616b) egyáltalán nem szerepel ez a szó, de a Munkácsi-félében megvan (M-WWb 237a: K LM P N).

¹² Az UEW kissé szófukar a ma. Sg1. és Sg2. névmások *-g-* elemét illetően: az U **mš¹* 'ich' alatt egyáltalán nem szól az *engēm* *-g-*jéről (UEW 1: 294), az U **tš¹* 'du' szócikkében Liimolára (1944: 24) utalva közli, hogy a *tégēd* *-g-*je ugor kori névmásképző folytatója (UEW 1: 538).

1: 321b–322a, 2: 1491b–1492a). Rédei több alkalommal is nyilatkozott a személyes névmásokról, az *én* névmás eredetéről kialakított nézete (Rédei 1963: 168) lényegében azonos az MSzFE (1: 154–155) által közölttel. Az MSzFE (3: 621) és a TESz (3: 869ab) a *téged* g-jéről azonosan vélekedik. Monográfiájában Benkő (1980) nem szólt erről a g-ról, de nyilván azonos volt a véleménye az ő irányításával megszületett történeti nyelvtenban közölt nézettel: „A E/1. és E/2. névmások -g eleme valószínűleg egy ősi *-η képzőre vezethető vissza, amelyből denazalizációval, vagy γ-n keresztül g fejlődhetett. Az *engem* esetében a kétnyíltszótagos tendencia hatására a magánhangzók egyike az ősmagyar kor során kiesett (**imögöm* ~ *emögöm* > *emgēm*)” (Sipos 1991: 364; az itt látható rekonstrukcióval kapcsolatban ld. a 4. jegyzetet).

Az egyes számú 1. és 2. személyű névmásunk rendhagyó morfológiája régóta érdekel, egykor elő is álltam egy magyarázattal, amelyet most is elfogadhatónak látok (de ld. még a 2.1. pontban közöltet): „Ich versuche, eine... Erklärung zu geben, die es ermöglicht, sowohl im Nominativ als auch im Akkusativ von demselben Deklinationsstamm auszugehen. Die ungarischen Pronomina der 1. und 2. Pers. Sing, weisen auf das alte Suffix *n* hin, ursprünglich also: **ämön*, **tön* (zum letzteren vgl. veralt. *tenmagad* 'du selbst'). Es ist sicher, daß das *g* in *engem(et)* 'mich', *téged(et)* 'dich' auf **ηk* (< **η*, **ηk*) zurückzuführen ist. Ich denke, daß eine wahrscheinliche Hypothese eine plausible Erklärung sowohl für das *n* wie auch für das *g* bieten können muß. Dafür gibt es tatsächlich eine Möglichkeit. Das *n* stammt aus **n*, das *g* aus **ηk*, welches wiederum als zusammengesetztes Suffix zu betrachten ist: **n* + **k*. Das **k* kann mit dem *k* der nachdrücklichen Personalpronomina des Wogulischen (z. B. So. *amki* 'ich selbst', *nan̄ki* 'du selbst') identisch sein. Dem ursprünglichen Stammalternanten **ämön(ö)*, **tön(ö)* wurde das *k*-Suffix hinzugefügt: **ämönk*, **tönk*. Nachdem sich die ursprüngliche verstärkende Funktion verdunkelt hatte, ist infolge einer partiellen Assimilation aus der Sequenz **nk* eine homorgane Konsonantenverbindung **ηk* entstanden, die sich lautgesetzlich zu *g* entwickelte. Nach der Verdunkelung der Funktion von **k* sind die nachdruckslosen und die nachdrücklichen Formen zusammengefallen, wobei sich der Alternant auf *n* im Nominativ, der Alternant auf **ηk* > *g* im Akkusativ verallgemeinert hat: 1. Pers. Sing. *én* ~ (**ämönk*- > **ämög*- > **ämög*- >) *enge-*, 2. Pers. Sing. *te(n-)* ~ (**tönk*- > **tög*- >) *tege-*” (Honti 1993: 126, ld. még 2017: 112–113). A finnségi és az obi-ugor nyelvekben bőségesen van adatolva *k* elemű nyomatékosító elem (ld. Honti 2020c: 17–20), ez tehát annyit jelent, hogy két cso-

port (a finnségi és az obi-ugor) és két nyelv (a lapp és a mordvin) tanúvallomása megerősíti ezen elem ősiségét.

Megoldási javaslatom Liimola nézetén alapul, aki „részletesen megvizsgálta a vogul személyes névmásokat. Érdeemes az adatait és magyarázatainak egy részét idézni, mert bizony a magyar névmások alakjának megértésében is segítségül szolgálnak: »Die nachdrücklichen Nominative sind von den nachdrucklosen mit dem betonenden, nachdruckgebenden Suffix *-k* gebildet. Dieses Suffix trifft man auch sonst in Pronomina... Weiter kommt es noch in den Adjektiven vor und bedeutet in ihnen 'welcher von zwei'...« (Liimola 1944: 45–46): LO *am* 'ich' : *amGi* 'ich selbst' = 2. P. Sg. *nāη* 'du' : *nāηGi* 'du selbst' = 3. P. Sg. *tāβ* 'er' : *tāβGi* ~ *tāβGi*» (Honti 2017: 109). Kannisto néhány további adata még inkább megtámogatja ezt az ötletet: So „*amkk^éem*, *nāηkk^éen*, *tāG_nk^éete*. In ihnen ist also an das Suffix *-k* noch ein betontes *-ke* angehängt. Die Schlusskonsonanten *-m* usw. sind natürlich Possessivsuffixe. Ähnliche Bildungen kommen auch in anderen Personen vor» (Liimola 1944: 47; ld. még Honti 2017: 109). Tehát a legfontosabb közlés itt az, hogy *k* nyomatékosító képző járul a személyes névmáshoz, sőt még egy másik, *ke* hangalakú is csatlakozhat hozzá.

Liimola bőséges anyaggal szemléltette a vogul nyomatékosító partikulának a személyes névmásokban való jelenlétét: „Die 1. P. Sg. lautet nach Munkácsi so: T *ämāñk*, K *amk*, P *amēχ*, *amk*, LU *añk*, LM *ämēnk*, *ämki*, *ämki*, *ämki*, N *amki*, *amkim*. (Kann.) VS *amamk* ist eine reduplizierte Form < *am* + *amk*. Ähnlich entstanden sind weiter die derselben Dialektgruppe angehörenden VNZ, LU *amañk*, VNK *amañk*. (Munk.) LM *ämēnk*, nur dass in ihnen *mk* > *ñk* (auch in Munk. LM?), (Munk.) LU *añk* geht dagegen direkt auf **amk* zurück. TJ, TČ *emā·η*, (MUNK.) T *ämāñk* erinnert stark an VNZ, LU *amañk*, VNK *amañk* und ist wahrscheinlich ähnlich wie diese durch Reduplikation aus **emē·mχ* entstanden. Die heutigen Formen *em ē·mχ*, *em emā·η* wären dann jung und nach dem Vorbild anderer Personen aufgekomen. Doch liesse sich *emā·η* auch als sekundär, als auf Grund einiger obl. Kasus entstanden erklären. Es dürfte nämlich nicht ganz ausgeschlossen sein, dass der Akk. *emā·ñkəm*, Lat. *emā·ñkəm* usw. letzten Endes nicht auf *em* + *emk-əm*, *em* + *emk-əm*(ə), sondern auf **emā·η* + *k* + *əm*, **emā·n* + *k* + *əm*(ə) zurückgehen... Die nachdrücklichen obl. Kasus unterscheiden sich ja von dem Nom. allgemein nur dadurch, dass sie das Poss.-Suff. bzw. das Poss.-Suff. + Kasusendung enthalten, und so hätte man nun neben dem Akk. *emā·ñkəm*, Lat. *emā·ñkəm* analogisch einen neuen Nom. *emā·η* gebildet, der also eigentlich nur den alten Stamm *emā·η* + *k* enthalten würde. Diese Erklärung ist jedoch nicht so wahrscheinlich wie die erstgenannte (*emā·η* <

$\varepsilon m + \varepsilon m\chi$), denn da der Nom. ja häufiger nachdrücklich gebraucht wird als die anderen Kasus, ist es glaublich, dass die nachdrücklichen obl. Kasus ausnahmslos gerade von dem nachdrücklichen Nom. gebildet sind” (Liimola 1944: 48; vö. még Honti 2017: 108–109). Nem szokatlan, hogy a személyes névmás nyomatékosító elemet kap, ez látható a jurákban is: „A személyes névmások gyakran nyomósított formában kerülnek elének” (Hajdú 1968/1982: 53).

Miután publikáltam ezen megoldási javaslatomat (Honti 1993), Rédei közölte, hogy nem ért egyet velem: „L. Honti leitet das ungarische Ableitungssuffix *g* von der Verbindung des Pronominalstammes *n* + der verstärkenden Partikel *k* her. Zu der Partikel *k* vgl. wog. *amki* 'ich selbst', *nanki* 'du selbst', *tānki* 'sie selbst'.¹³ Im Ungarischen ist das *-nk* zu einer homorganen Konsonantenverbindung *ηk* zusammengeschmolzen, welche sich dann regelmäßig in *g* verwandelt hat: Sing. 1. Pers. ~ (**āmš̄ηkš̄* > **āmš̄gš̄* > **ām̄gš̄* >) *enge-*, 2. Pers. *te(n-)* ~ (**tš̄ηkš̄* > **tš̄gš̄* >) *tége-* (Honti 1993: 125–126). [Bekezdés] Ich halte diese Erklärung – so sehr sie auch logisch scheint – für inakzeptabel. Das ehemalige Vorhandensein der Entsprechung der wogulischen Partikel *ki* ist im Ungarischen nicht evident: sie wäre allein nur in dem fraglichen Ableitungssuffix *g* vorhanden. Früher war ich der Meinung, daß ung. *engem-* die Ableitungssuffixe *n* und *g* aufweist oder das *g* (< **ηk* < **η*) unmittelbar zu dem Nominativstamm **em-* getreten ist (Rédei 1963; MSzFE). Die Schwäche dieser Erklärung steckt im folgenden: in der Form *engem-* habe ich mit zwei Ableitungssuffixen gerechnet, zumal habe ich auch die Möglichkeit zugegeben, daß das *g* unmittelbar an den Nominativstamm getreten ist. Diese Annahme betrachtete ich auch weiterhin für möglich, jedoch ist heute meines Erachtens die folgende Lösung am wahrscheinlichsten: im Nominativ gehe ich von der vorungarischen Form **āmš̄nš̄* aus. Der verstärkenden Partikel **ä* ist eben in der 1. Person Sing. – neben der unbetonten vorungarischen Variante **mš̄nš̄* – eine wichtige, hervorhebende Rolle zugekommen. Außerdem ist es zu bemerken, daß die Unterscheidung der Nummern in der ersten Person begonnen hat: *én* – *mi*, wog. *am* – *mān* usw... Der Akkusativ des im Urungarischen erscheinenden *ān* (< **āmš̄nš̄*)¹⁴ dürfte **ānem* gewesen sein. In der Form *téged* 'dich' ist das Ableitungssuffix *g* (< **ηk* < **η*) etymologisch: das *g* mag unter der analogischen Wirkung von *te* – *téged(et)* in den früheren Akkusativ **ānem* hineingeraten sein: *én* – *engem(et)*. Vgl. wog. Nom T *ām*, N *am*, Akk. T *ānā•m*, N *anəm*” (Rédei

¹³ Helyesen: *nan̄ki*, *tān̄ki* (vö. Liimola 1944: 42, 45).

¹⁴ Ehhez vö. „ung. *ēn*, *en* (< **ε-men*)” (Szinnyei 1922: 95).

1998: 349). – Észrevételeim: (a) Rédei az állítólagos nyomatékösítő **ā* partikulának a ma. *én* Sg1. névmásban való megjelenését bolgár-török (> csuvas) hatással magyarázta, amely feltevésnek szerintem nincsen semmi alapja sem (Honti 2017: 106–108). (b) Nem tartom észszerűnek, hogy az uráli alapnyelv korára datáljuk az alapvető grammatikai fogalmak kialakulását, egyebek közt a nyelvtani számoknak a létrejöttét, vagy bármely morfoszintaktikai kategóriáról is legyen szó. (c) Az a benyomásom, Rédei mintha a *nan̄ki* 'du selbst' nyomatékösítő partikulás vogul személyes névmási alakkal azt érzékeltetné, hogy – legalábbbb a *téged* alakban – a *g*-nek mégis köze lehet a nyomatékösítő *k* partikulához.

2.1. A kétféle történeti értelmezés mindegyike racionálisnak látszik: egyrészt a Helmszkij, Janhunen és Aikio feltette **kit*/**ket* 'alak' szónak nyomatékösítő elemként a személyes névmáshoz való tapadása, másrészt az általam javasolt nyomatékösítő **k* partikulának a személyes névmás tövéhez való agglutinálódása. E két magyarázat egyidejűleg is igaz lehet, és nem szokatlan, hogy egy-egy jelenségnek vagy lexémának két vagy éppen több lehetséges forrása is volt, amit az itt vizsgált morfológiai jelenség esetében igencsak valószínűnek látok.

3. Anomáliának tűnik, hogy határozott tárgy esetén egyszer alanyi ragozású az ige, máskor meg tárgyas: *lát engem, néz téged, látnak minket, néznek titeket* ↔ *látja őt, nézi azt, látják őket, nézik azokat, látja a házam, látják a házunk, nézi a házad, nézik a házatok*. E rejtély háttérben az húzódhat meg, hogy a tárgyas ragozás egykoron a 3. személyben született meg, amelynek tárgyas igealakja hajdan névszói természetű volt (és számos uráli nyelvben ma is erről árulkodnak a 3. személyű igealakok), és amely attól igésült, hogy a határozott tárgyat kifejező névmási lexéma tárgyraggal bővülven és agglutinálódván az állítmányul szereplő szóhoz, állítmányként már más szintaktikai környezetben leledzett (ehhez a kérdéskörhöz vö. Mészöly 1931: 144, 1982: 411–412, Bühler 1934/1982: 107–109, Zsirai 1942: 489–490, Lyons 1992: 276–277, Honti 2010–2011: 22, 2014: 11); ha a tárgy nyomatékösítőként volt jelen a mondatban, indokoltá vált 3. személyben a tárgyjelölési kongruencia: a tárgyul álló névszó fölvette a tárgyragot, azaz voltaképpen pleonazmus következett be: (mai hangalakú rekonstrukciónként: **lát-őt* > >) *látja* ≥ *látja őt* (**néz-őt* > >) *nézi* ≥ *nézi azt*.

Egyébként a személyes névmás eleve határozott, ezért ha határozottságot kifejező elem csatlakozik hozzá, az már eleve redundáns, és emiatt elégséges az alanyi ragozású igei állítmány alkalmazása (Comrie 1975: 10). A 3. sze-

mélyű névmás, amint az imént szó volt róla, eredetileg nem személyhez kötődött explicit módon, ezért viselkedése – érthető módon – eltérhet a kizárólag személyhez kötődő 1. és 2. személyű (tehát igazi személyes) névmás viselkedésétől. Hasonló a helyzet a másik két ugor nyelvben is.

Ha a tárgy 1. vagy 2. személyű személyes névmás, vagy 1. vagy 2. személyű birtokos személyjeles főnév, akkor az természeténél fogva nyilván határozott, (a) és pleonazmus jön létre, amikor az ige tárgyas ragozásuként utal a tárgy határozott voltára, (b) de az ige megformáltságának nem kell szükségszerűen jelölnie a tárgy határozott voltát személyes névmási tárgy esetén, (3) míg főnévi tárgy esetén szükségszerű a tárgyra történő rámutatás a mondandó egyértelműsítése végett, amint ezt a G. Varga (1992: 465, 467) szövegéből fentebb idézett állásfoglalás érzékelteti. A magyar ezt a problémát úgy oldotta meg, hogy a *lát engēm(et) ~ *látja engēm(et)*, *lát tégēd(et) ~ *látja tégēd(et)* lehetőségek közül – mint rendesen az esetlegesen többféle nyelvi változás közül – az egyszerűbbet, vagyis a pleonazmusmentest általánosította az ilyen típusú szerkezetben, míg a *látom a házad(at)* típusú szerkezetben a tárgy maga 3. személyű, vagyis semmiképpen sem személyes névmás, ezért szükségszerűen a kongruens, vagyis a pleonasztikus változat rögzült, azaz mind az igei állítmány, mind a tárgy megformáltsága utal a tárgy határozottságára, de ha a tárgy bármilyen személyű birtokos személyjeles főnév, akkor rendszerint tárgyas ragozása az igei állítmány, pl. *látom a házad(at)*, *nézem a házatok(at)*.¹⁵ A *lát engēm* a **látja engēm*, és a *lát tégēd* a **látja tégēd* helyett éppen olyan megoldást tükröz (vö. ehhez Benkő 1980: 221–222), mint az *ő házuk* az **ők házuk* helyett!

Még cifrább a helyzet, ha a tárgy 2. személyű személyes névmás: *látlak (tégēd)*, *nézlek (titēket)*, amely az 1. személyű személyes névmási alannyal együtt maximálisan határozottnak minősül. A *látlak* és *nézlek* típusú igealakok funkcionálisan tárgyas ragozásúnak tűnnek, szerkezetüket tekintve pedig alanyinak, bár persze mégsem azok, hiszen a tárgyra és a személyre utaló *-lak/-lek* portemanteau morféma *-k* eleme egyértelműen az alanyi ragozás sajátja, vö. *látok*, *nézök*, míg az *-l-* elemnek semmi köze sincs sem a határozatlan, sem a határozott tárgyhoz (ld. erről Honti 2020a); a speciális igei *-lak/-lek* személyvégződés miatt felemás megoldásnak lehet, vagy éppen kell tekintenünk ezt az igeragozási eljárást, amely sem nem igazán alanyi, sem nem igazán tárgyas.

¹⁵ Kivétel persze, ha partitívuszi értelmű a tárgy, pl. *ismerek a kávésnak két lányát* (ti. *a többől*).

4. Összefoglalásul a következőket fogalmazom meg: a ma. Sg1. *engēm ~ engēmet* és Sg2. *tégēd ~ tégēdet* akkuzatívuszi alakok *-g-* eleme az uráli kori **-k-* nyomatékosító partikula leszármazottja, amelynek jelenléte különösen anyanyelvünk egyik legközelebbi rokonának, a vogulnak a személyes névmásaiban teljesen nyilvánvaló. Ez a tény minden egyéb nyelvtörténeti magyarázatkísérletet kiiktat. A Sg1. és Sg2. személyű személyes névmási tárgy melletti igei állítmány alanyi ragozású megformáltsága a tárgyas ragozás keletkezésmódjában leli magyarázatát.

Irodalom

- Aikio, Ante 2006: New and old Samoyed etymologies (Part 2). *Finnisch-Ugrische Forschungen* 59: 9–34.
- Alhoniemi, Alho 1970: Über die Form des zu Verbalnomina tretenden Objekts im Tscheremissischen. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 38: 1–136.
- Balassa József – Simonyi Zsigmond 1895: Tüzetes magyar nyelvtan történeti alapon. Első kötet. Magyar hangtan és alaktan. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. = TMNy.
- D. Bartha Katalin 1980: Adalékok a képzők életrajzához. *Magyar Nyelv* 76: 412–427.
- Beke Ödön 2001: Mari nyelvjárási szótár (Tscheremissisches Dialektwörterbuch) VIII. Bibliotheca Ceremissica. Tomus IV/8. Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, Szombathely.
- Benkő Loránd (szerk.) 1967: A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Első kötet. A–Gy. Akadémiai Kiadó, Budapest. = TESz 1.
- Benkő Loránd (szerk.) 1976: A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Harmadik kötet. Ö–Zs. Akadémiai Kiadó, Budapest. = TESz 3.
- Benkő Loránd 1980: Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegelemzéi. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Benkő Loránd (Hrsg.) 1993: Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. Band I. A–Kop. Akadémiai Kiadó, Budapest. = EWUng 1.
- Benkő Loránd (szerk.) 1991: A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. kötet. A korai ómagyar kor és előzményei. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Benkő Loránd (Hrsg.) 1995: Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. Band II. Kor–Zs. Akadémiai Kiadó, Budapest. = EWUng 2.
- Bereczki Gábor 1990: *Chrestomathia Ceremissica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Bereczki Gábor 2002: A cseremisz nyelv történeti alaktana. *Studies in Linguistics of the Volga Region. Supplementum I*. University of Debrecen, Debrecen.
- Berrár Jolán 1967: A szófajok története. In: Bárczi Géza – Benkő Loránd – Berrár Jolán, *A magyar nyelv története*. Tankönyvkiadó, Budapest. 193–212.

- Budenz József 1873–1881/1966: A Comparative Dictionary of the Finno-Ugric Elements in the Hungarian Vocabulary. – Magyar–ugor összehasonlító szótár. Uralic and Altaic Series 78. Magyar Tudományos Akadémia / Indiana University – Mouton & Co., Budapest / Bloomington – The Hague. = MUSz.
- Budenz József 1884–1894: Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. = UA.
- Bühler, Karl 1934/1982: Sprachtheorie. Gustav Fischer Verlag, Stuttgart – New York.
- Comrie, Bernard 1975: Subjects and direct objects in Uralic languages: a functional explanation of case-marking systems. *Études Finno-Ougriennes* 12: 5–17.
- Donner, Kai – Sirelius, U. T. – Alatalo, Jarmo 2004: Sölkupisches Wörterbuch aus Aufzeichnungen von Kai Donner, U. T. Sirelius und Jarmo Alatalo. Zusammengestellt und herausgegeben von Jarmo Alatalo. *Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXX. Société Finno-Ougrienne*, Helsinki.
- EtSz 1 = Gombocz – Melich 1914–1930.
- EWUng 1 = Benkő 1993.
- EWUng 2 = Benkő 1995.
- von Farkas, Julius 1956: Zur Entstehung der ungarischen Konjugation. *Die ik-Verba. Ural-Altäische Jahrbücher* 28: 252–264.
- Gombocz Zoltán – Melich János 1914–1930: Magyar Etymologiai Szótár I. kötet. A–érdem. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. = EtSz 1.
- Hajdú Péter 1968: *Chrestomathia Samoiedica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Hajdú Péter 1982: *Chrestomathia Samoiedica*. Második kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Halász Ignác 1885: Svéd-lapp nyelv I. Lule- és Pite-Lappmarki nyelvmutatványok és szótár. Különnyomat a Nyelvtudományi Közlemények XIX. kötetéből. Ugor Füzetek 7. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Halász Ignác 1891: Svéd-lapp nyelv IV. Déli-lapp szótár. Ugor Füzetek 10. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Halász Ignác 1901: A déli lapp nyelv rövid alaktana. *Nyelvtudományi Közlemények* 31: 253–290.
- Helimskij, E. A. [Хелимский, Е. А.] 1982: Древнейшие венгерско-самодийские языковые параллели (Лингвистическая и этногенетическая интерпретация). Наука, Москва.
- Honti László 1984: *Chrestomathia Ostiacica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Honti László 1986: *Chrestomathia Ostiacica*. 2., változatlan kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Honti László 1993: Zur Morphologie ugrischer Personalpronomina. *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 215: 121–127.
- Honti László 2010–2011: Personae ingratisimae? A 2. személyek jelölése az uráliban. *Nyelvtudományi Közlemények* 107: 7–57.

- Honti László 2013: Etimológiai adalékok. *Nyelvtudományi Közlemények* 109: 69–90.
- Honti László 2017: A magyar és a nyugati ótörök szókészleti kapcsolatairól. *Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* 196. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Honti László 2019: Zur Frage nach den dentalen Spiranten in den Vorgängern der uralischen Sprachen. *Folia Uralica Debreceniensia* 26: 75–106.
- Honti László 2020a: *Látlak, nézlek* – minek nevezzetek? *Magyar Nyelv* 116: 402–416.
- Honti László 2020b: A magyar nyelv 2. személyű személyvégződései (nyelvtörténeti tanulmány). *Folia Uralica Debreceniensia* 27: 68–124.
- Honti László 2020c: Névszói *-ik* végződéseink egyikének valószínű keletkezéstörténete. *Magyar Nyelvjárások* 58: 5–28.
- Jakab László – Kiss Antal 1994: A Guarj-kódex abécérendes adattára. Számítógépes nyelvtörténeti adattár 6. KLTE, Debrecen.
- Jakab László – Kiss Antal 1997: Az Apor-kódex abécérendes adattára. Számítógépes nyelvtörténeti adattár 7. KLTE, Debrecen.
- Janhunen, Juha 1977: *Samojedischer Wortschatz. Gemeinsamojedische Etymologien. Castrenianumin toimitteita* 17. Helsinki.
- Juhász Jenő 1935: Ein unbekanntes Adverbialsuffix. *Ungarische Jahrbücher* 15: 452–459.
- Juhász Jenő 1938: A *-t* tárgyrag dicsérete. *Magyarosan* 7: 105–107.
- Kannisto, Artturi – Eiras, Vuokko – Moisio, Arto 2013: *Wogulisches Wörterbuch. Gesammelt und geordnet von A. K., bearbeitet von V. E., herausgegeben von A. M. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXXV. Kotimaisten Kielten Keskuksen Julkaisuja* 173. Société Finno-Ougrienne – Kotimaisten Kielten Keskus, Helsinki. = K-WWb.
- Keresztes László 1990: *Chrestomathia Morduinica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kertész Manó 1927: A magyar vezetékek történetéhez. *Magyar Nyelvőr* 56: 31–32.
- Koivulehto, Jorma 1983: Suomalaisten maahanmuutto indoeurooppalaisten lainasanojen valossa. *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 78: 107–132.
- Korompay Klára 1991: A névszóragozás. In: Benkő 1991: 284–318.
- Kulonen, Ulla-Maija 1993: Johdatus unkarin kielen historiaan. *Suomi* 170. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kuprijanova, Z. Ny. – Homics, L. V. – Scserbakova, A. M. [Куприянова, З. Н. – Хомич, Л. В. – Щербакова, А. М.] 1957/1977: *Ненецкий язык. Учебное пособие для педагогических училищ. Просвещение, Ленинград.*
- K-WWb = Kannisto et al. 2013.
- Lakó György (szerk.) 1967: A magyar szókészlet finnugor elemei. Etimológiai szótár. I. kötet. A–Gy. Akadémiai Kiadó, Budapest. = MSzFE 1.
- Lakó György (szerk.) 1978: A magyar szókészlet finnugor elemei. Etimológiai szótár. III. kötet. N–Zs. Akadémiai Kiadó, Budapest. = MSzFE 3.
- Lehtisalo, Toivo 1936: Über die primären uralischen Ableitungssuffixe. *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 72. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.

- Liimola, Matti 1944: Zu den wogulischen Personalpronomina. Finnisch-Ugrische Forschungen 28: 20–56.
- B. Lőrinczy Éva 1953: A Königsbergi Töredék és Szalagjai mint nyelvi emlék. Nyelvészeti tanulmányok 3. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Lyons, John 1992: Introduction to theoretical linguistics. Cambridge University Press, Cambridge.
- Melich János 1914: A magyar tárgyias igeragozás (alaktani fejtegetés). A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 14. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- Mészöly Gedeon 1931: A Halotti Beszéd tárgyias elbeszélő múlt alakjai magyar és finnugor szempontból. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Mészöly Gedeon 1982: Ómagyar szövegek nyelvtörténeti magyarázatokkal. In: Népünk és nyelvünk. Gondolat, Budapest. 256–495.
- Mikola Tibor 1995: Morphologisches Wörterbuch des Enzischen. Studia Uralo-Altaica 36. JATE, Szeged.
- Moisio, Arto – Saarinen, Sirkka 2008: Tscheremissisches Wörterbuch. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXXII. Suomalais-Ugrilainen Seura – Kotimaisten Kielten Tutkimuskeskus, Helsinki.
- MSzFE 1 = Lakó 1967.
- MSzFE 3 = Lakó 1978.
- Munkácsi Bernát – Kálmán Béla 1986: Wogulisches Wörterbuch. Akadémiai Kiadó, Budapest. = M-WWb.
- MUSz = Budenz 1873–1881/1966.
- M-WWb = Munkácsi – Kálmán 1986.
- NyH⁷ = Szinnyei 1927.
- Nyíri Antal (szerk.) 1993: A Müncheneri Kódex magyar–latin szótára. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Paasonen, Heikki – Siro, Paavo 1948: Ost-tscheremissisches Wörterbuch. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XI. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Possart, P. A. F. K. 1840: Kleine lappländische Grammatik mit kurzer Vergleichung der finnischen Mundarten. Verlag der i. F. Catz’schen Buchhandlung, Stuttgart.
- Prokofjev, G. Ny. (szerk.) [Прокофьев, Г. Н. (ред.)] 1937a: Язык и письменность народов Севера 1. Государственное учебно-педагогическое издательство, Москва–Ленинград.
- Prokofjev, G. Ny. [Прокофьев, Г. Н.] 1937b: Энецкий (енисейско-самоедский) язык. In: Prokof’ev 1937a: 75–90.
- Prokofjev, G. Ny. [Прокофьев, Г. Н.] 1937c: Селькупский (остяко-самоедский) язык. In: Prokofjev 1937a: 91–124.
- Rédei Károly 1963: Az *én* személyes névmás eredetéhez. Nyelvtudományi Közlemények 65: 166–169.

- Rédei Károly (Hrsg.) 1988: Uralisches Etymologisches Wörterbuch. Band I. Uralische und finnisch-ugrische Schicht. Akadémiai Kiadó – Otto Harrassowitz, Budapest – Wiesbaden. = UEW 1.
- Rédei Károly 1998: Zur Geschichte der finnougri-schen Personalpronomina. *Linguistica Uralica* 34: 341–352.
- Sipos Pál 1991: A névmások. In: Benkő 1991: 353–400.
- Szilasi Móricz 1901: Cseremisiz szótár. *Ugor Füzetek* 13. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Szinnyei József 1922: Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft. Zweite, verbesserte Auflage. Vereinigung wissenschaftlicher Verleger – Walter de Gruyter & Co., Berlin – Leipzig.
- Szinnyei József 1927: Magyar nyelvhasználat. Hetedik, javított és bővített kiadás. *Finnugor kézikönyvek* 3. Kókai Lajos kiadása, Budapest. = NyH⁷.
- Tyerescsenko, Ny. M. [Терещенко, Н. М.] 1966: Нганасанский язык. In: Лыткин, В. И. – Майтинская, К. Е. (ред.), Финно-угорские и самодийские языки. Языки народов СССР III. Наука, Москва. 416–437.
- Tyerescsenko, Ny. M. [Терещенко, Н. М.] 1979: Нганасанский язык. Наука, Ленинград.
- TMNy = Balassa – Simonyi 1895.
- TESz 1 = Benkő 1967.
- TESz 3 = Benkő 1976.
- UA = Budenz 1884–1894.
- UEW = Rédei 1988.
- G. Varga Györgyi 1992: A névmások. In: Benkő Loránd (szerk.), A magyar nyelv történeti nyelvtana. II/1. kötet. A kései ómagyar kor. Morfematika. Akadémiai Kiadó, Budapest. 455–569.
- Verbov, G. D. [Вербов, Г. Д.] 1973: Диалект лесных ненцев. Самодийский сборник. Сборник научных трудов. Академия Наук СССР. Сибирское отделение, Новосибирск. 3–190.
- Wickman, Bo 1955: The form of the object in the Uralic languages. Almqvist & Wiksells, Uppsala.
- Zsirai Miklós 1942: Névmástanulmányok. In: Kornis Gyula (szerk.), Emlékkönyv Melich János hetvenedik születésnapjára. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 487–502.

On the mystery of the *g* in *engĚm(et)* and *tĚgĚd(et)*

The *g* element of the two Hungarian personal pronouns in the title is either a suffix originating from the Proto-Uralic word **kit/*ket* ‘form’ or an instance of the *k* grammatical particle expressing emphasis. Furthermore, both of the explanations may be applicable at the same time, mutually reinforcing each other.

It is a curious feature of Hungarian syntax that next to a first or a second person pronominal object the verbal predicate is always inflected in the subjective conjugation (e.g. *lát engĚm* ‘he sees me’, *nĚz titĚket* ‘he is watching you (pl.)’ etc.), while a third person pronominal object always goes together with a predicate in objective conjugation (pl. *látja ōt* ‘he sees her’, *nĚzik ōket* ‘they are watching them’ etc). This may be explained as follows. The objective conjugation came to exist in the third person initially and it used to be of nominal nature. It was only later that it became verbal, because the nominal lexeme expressing the object was complemented with an objective suffix, then it was attached to the word expressing the predicate as a suffix, thus the predicate was placed into a changed syntactic environment as a consequence. If the object was present in the sentence to express emphasis, the congruence of object marking became justified in the third person: the noun acting as object received objective inflection, creating some kind of pleonasm consequently: (reconstructed in the present phonetic form: **lát-ōt* ‘sees-him’ >>) *látja* ≥ *látja ōt* ‘sees ≥ sees him’, (**nĚz-ōt* ‘watches-him’ > >) *nĚzi* ≥ *nĚzi azt* ‘watches ≥ watches it’. For that matter, personal pronouns are also definite to start with, so the addition of an element expressing definiteness would have resulted in redundancy, which triggered the subjective conjugation of the verbal predicate. Initially, the third person pronoun did not express the quality of person explicitly, so the behaviour of it was different from that of the first and second person pronouns, which were “real” personal pronouns already. The other two Ugric languages are similar to Hungarian from this respect.

It is an even more interesting case when a first person singular verb has a second person pronominal object (e.g. *látlak (tĚgĚd)* ‘I see (you)’, *nĚzlek (titĚket)* ‘I am watching (you pl.)’), which together with the first person pronominal subject can be considered as maximally definite. Verbal forms like *látlak* and *nĚzlek* functionally appear as objective and structurally as subjective, but, in fact, the *-k* element of the *-lak/-lek* portmanteau morpheme is a distinctive feature of the subjective conjugation (c.f. *látok* ‘I (can) see’, *nĚzĚk* ‘I am watching’), and at the same time the *-l-* element has nothing to

do with either the indefinite or the definite object (c.f. Honti 2020a). In effect, the special *-lak/-lek* ending makes us consider this type of conjugation as a hybrid solution that is neither really objective nor subjective.

Keywords: Hungarian, historical morphology, syntax, personal pronouns.

LÁSZLÓ HONTI